

Ezeréves a magyar iskolai könyvtár

Ez a cím szerencsére már sokkal oldottabb, mint a felkéréskor jó fél éve kaptam, „A magyar iskolai könyvtárak története”, mivel lehetőséget nyújt arra, hogy a szisztematikus áttekintés helyett, mondandónkat bizonyos kérdések megtárgyalására összpontosítsuk. Nem mellékesen: az akadémia programjában megfogalmazott hármass jelszó – ti. hagyomány-megújulás-jövőkép igénye – is azt várja, hogy a múltban is elsősorban a mai és jövőbeli gondok és feladatok megoldásához keressük a tanulságokat és fogódzókat. Ilymódon a hely és az alkalom legalábbis megengedi, hogy a historia est magistra vitae szellemében közelítsünk témánkhoz, az eleve reménytelen szisztematikus történeti áttekintés helyett, még csak új tudományos eredményekre sem törekedve, hanem a mindenkori történész óhatatlan attitűdjének megfelelően: egyes történeti kérdések megvizsgálásával, esetleg újragondolásával a 20. század végének nézőpontjából keressük a választ.

Különben is: lesznek még iskolai könyvtártörténeti előadások, s minthogy azok konkrétabb kérdésekre keresik a választ, tőlük és általuk holnap további részletekkel gazdagodhatunk. A magam részéről ugyanilyen izgalommal várom az iskolai könyvtártörténeti pályázat eredményhirdetését is, hiszen a MKE 1994. évi körmenői vándorgyűlésén is jeleztem, hogy sok-sok adalék szükséges a magyarországi iskolai könyvtárak valódi történetének megírásához; de ugyanúgy nem árt újragondolni az eddig feltárt adatokból levont következtetéseket, mondhatni: a történeti konvencióvá merevedni látszó sztereotípiákat.

Bevezető megjegyzéseim zárásaként hozom szóba, hogy gondolom, nem tévedek nagyot, ha úgy vélem, mostani előadásomra – a Dán Krisztinával közös kötetben tavaly megjelent – terjedelmesebb történeti esszém. A hazai iskolai könyvtárügy problémátörténete c. (1) (egyébként Kelemen Elemér megbízásából készült!) írásomnak köszönhetően kaptam felkérést. Természetesen és szerencsére nincs mód a most rendelkezésre álló időben az ott leírtakat, továbbá az ott közölt statisztikai adatokat, illetve szemelvényeket megismételni, de még csak hosszabban idézni sem. Azt persze nem ígérhetem, hogy merőben mást tudok mondani, mint amit két évvel ezelőtt vallottam, de igyekszem más nézőpontból, más gondolatmenetben egyes kérdésekre, néha talán hipotetikus összefüggésekre felhívni a figyelmet. Az akkori summázatot aligha szükséges megváltoztatni: „Ha van tanulsága az iskolai könyvtár szerepe és funkciója problémátörténeti áttekintésének, úgy feltétlenül az, hogy e téma nem könyvtári kérdés (csak a szakszerű működés oldaláról), hanem az iskola, illetve konkrétan az ott dolgozó pedagógusok és tanulók ügye. A könyvtárnak a mindenkori iskola elvárásaihoz kell igazodnia, mégpedig abban a szellemben, amit viszont a társadalom, a nemzet vár el az iskolától...” (2) Ebben a megközelítésben kívánom az eltelt ezer év szellemét és történéseit megidézni, mához és jövőhöz szóló tanításait, útmutatásait összefoglalni – persze elsősorban ennek a „szakszerű működés”-nek a mindenkori alakulását a korabeli szituációban magyarázva.

Ha a könyvtárostanároknak és Pannonhalma közelében rendeznek nyári akadémiát 1996-ban, akkor kikerülhetetlen az ezeréves iskola előtt tisztelegni; és ha iskola, akkor okkal kerül szóba a könyvtár, az iskolai könyvtár. A rendezők beharangozó felhívásukban egyenesen így fogalmaztak: „A nyári akadémia színheyléül nem véletlenül választottuk Gyórt. Pannonhalmán született meg ugyanis ezer évvel ezelőtt – egyszerre és együtt – a magyar iskola és az iskolai könyvtár.” (Egyelőre csak a „magyar” jelző kapcsán és szigorúan zárójeles megjegyzésként: használata aligha szerencsés, hiszen a katolikus egyház szervezte iskola – nevéből következően – általános, egyetemes; nyelvében nyilván elsősorban latin volt, hogy a középkori népek és államalakulatok jellegére végképp több szót ne is vesztegessünk!) Az invitáló szavakkal egyebekben egybehangzó az a több helyen közzétett, széleskörű publicitású előadás, amit a kitűnő és igazán jónevű neveléstörténész tartott, (3) s amit így fogalmazott: „Iskolai könyvtár azóta létezik Magyarországon, mióta iskola működik hazánkban... ezer éve, hogy 996 tájékán megkezdte működését az első magyarországi iskola Szent Márton hegycén (a mai Pannonhalmán). Diákjai (sic! T. Gy.) és tanárai részére könyvtár állt rendelkezésre, erről a 11. század végi pannonhalmi kolostori jegyzékből van biztos (sic! T. Gy.) tudomásunk. Ekkor – tette hozzá szerzőnk nagyon bölcsen és helyesen, ámde mondandóját erősen megkérdőjelezően! –, kezdetben még nem lehet egészen pontosan megkülönböztetni könyvet és könyvtári könyvet, tudományos könyvet és tankönyvet, tankönyvet és diákjegyzetet – majd ismét nem tudni miért s mire alapozva folytatta úgy – de az adatokból biztosan (sic! T. Gy.) következtethetünk az iskolai könyvtár létére.” Sajnos erre vonatkozó példái ugyanúgy kevésbé meggyőzőek, mint arról beszélni, hogy „... a könyv és a könyvtár egyik funkciója nyilvánvaló: az ismeretsajátítás, a tanulás-tanítás eszköze. – Majd néhány bekezdéssel később: De ugyanúgy megtalálhatta a középkori tanár és diák (sic! T. Gy.) mind a nevelési, mind az ismeretgyarapítási (sic! T. Gy.) célú műveket a többi hazai kolostori és káptalani iskola könyvtárában. Sőt a 14. századtól kezdve még a nagyobb városaink plébániáival kapcsolatos könyvtárakban is.”

Első kérdéskörként tehát azt igyekszünk kissé bővebben körüljárni, hogy a gyanúsán mai, erősen aktualizáltak tűnő megállapítások megalapozottak-e? Valóban megszületett-e ezer évvel ezelőtt az iskolával együtt a könyvtár és a könyvtár iskolai könyvtár volt-e? S ha ott voltak könyvek, az már könyvtár-e, ill. a könyvek használata a könyvtárhasználat szinonimája-e?

Mint köztudott, az egész magyar középkorról rendkívül kevés adat áll rendelkezésre. Egyik legjelesebb medievistánk, Engel Pál az MKE 1994. évi körmendi vándorgyűlésen nem volt hajlandó „tudós” előadást tartani, mert „... egy középkorkutató legfeljebb azt mondhatja a könyvtárakról, hogy ilyenek a középkorban igen kevesen voltak, azok legtöbbször is felgyújtották.” (4)

Lássuk, az immár klasszikus szerzők erről miként vélekedtek?

Noha *Gulyás Pál* is abból indult ki, „... székesegyházak mellett rendszerint virágzó káptalani iskolák is működtek, e könyvtárak egyúttal a tanulóifjúság könyv (!T. Gy.) székeségleteit is kielégítették” (5), előbbre viszont részletezte a Szent László-kori (!T. Gy.) 80 kötetes (Mezey László szerint 83 kötetet tartalmazó, Csapodi szerint mintegy 250 művet magában foglaló) birtokösszeírásí íven belül talált könyvjegyzék összetételét. [Közbevetőleg: nagyon szabadon bánunk

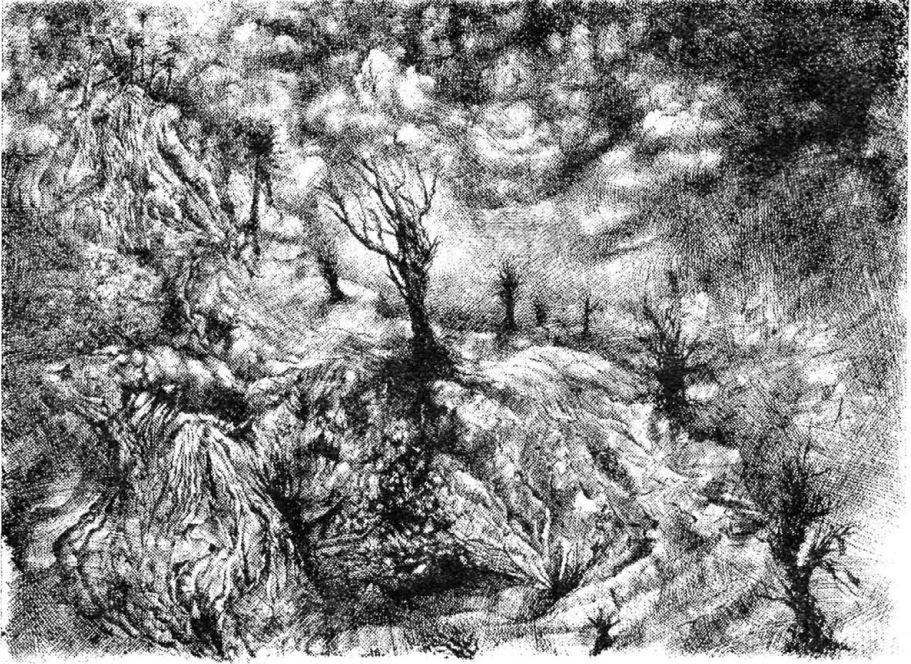
a szavakkal, s emiatt félreértések, fölösleges belemagyarázások jönnek létre! A milleniumra megjelent két legfrissebb kiadvány (6) is a pannonhalmi kolostor könyvtárának katalógusáról (sic! T. Gy.) ír – a mai szóhasználatban a kifejezéshez más jelentéstartalom tapad! Az 1093 táján készült „lajstromunk tanúsága szerint a könyvtár túlnyomóan egyházi szerkönyvekből állott ... [146. p.]... A szervezeti élet sajátos liturgikus szükségleteit szolgálták... (aztán talált olyanokat köztük) melyek az éjjeli közös imádságokat és lectiókat tartalmazza [147. p.]... A könyvtár tekintélyes hányada a Szentíráásra és annak magyarázataira jutott... (s aztán ott voltak még) a patrisztika képviselői...

A lelkipásztorkodás körébe vágó művek... [149. p.] (S végül) Világi jellegű művek: a Donatus-féle elemi latin nyelvtan két példánya; Cato distichonjainak három példánya (mindkét mű – jegyezte meg Gulyás – még a XVII. században is kedvelt tankönyv (sic! T. Gy.); Cicero Catilina ellen mondott beszéde... s Lucanus, a Pharsalia költője. A könyvek e csoportja világos tanúbizonyság a mellett, hogy a pannonhalmi könyvtár iskolai célokat is (sic! T. Gy.) szolgált. (7)

Mezey László a XI. századi alapítású pécsváradi kolostor (egyébként Csapodi szerint a XIII. század elején készített hamis alapító levelében összeírt) 35 kötetet tartalmazó könyvjegyzéke kapcsán azt jegyezte meg, hogy az "... nem is tartalmaz többet, mint amennyi egy középkori kolostor alapításához, a szerzetes-közösség liturgikus életének elindításához nélkülözhetetlenül szükséges..." Majd okfejtését folytatva arra a következtetésre jutott: „Ha Pannonhalma kezdeti, alapítás-kori könyvkészletét Pécsváradéval egynek vesszük, vagy legalábbis hasonlónak, a László kori összeírás mennyisége (83 kódex) egyúttal a gyarapodás mértékéről is fogalmat ad. Nem volt ez rohamos, de a monostor életének szűkre szabott lehetőségei szerint mégis jelentős... Ez a magyarországi egyházi könyvkultúra (sic! T. Gy.) – és más ekkor még nem volt – valóban elég kezdetleges lehetett... és nemigen állott meg a kor egyébként sem magas színvonalán...” (8)

S végül nem árt figyelembe venni Csapodi Csaba – az előbbieknél frissebb keletű megjegyzéseit. „A könyv tehát már a X. század vége óta elfoglalja helyét a magyar művelődésben. De ez még magában nem jelentette volna a könyvtárnak, mint intézménynek a meghonosodását is. Mert hiszen még a székes-egyházaknak is csak a szertartáshoz használt kis számú, a püspöki székhelyek iskoláinak, az olvasástanítást és papképzést szolgáló pár könyve is csak meghatározott célokat szolgáló darabok voltak, de nem könyvtár... Könyvtárak Magyarországon először, már a XI. (sic! T. Gy.) században, a Benedek-rendi szerzetesek kolostoraiban keletkeztek. Ezeknek a bencés kolostoroknak a száma az idők folyamán, az Árpádok korában mintegy százra emelkedett, de a legnagyobb részük egészen kis nemzetiégi monostor volt, ahol csak a legszükségesebb könyvek meglétével számolhatunk... (9) Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy Csapodi is a 7 kötet klasszikust minősítette az oktatás céljait szolgálónak, s ennek „a negyedik csoportnak, a tanításhoz használt könyveknek a kolostori iskolában kellett (sic! T. Gy.) lenniük.” (10)

Ha a kétségkívül óvatosabban és árnyaltabban fogalmazó szerzőink érveléséhez még általános kommunikációtörténeti, sőt neveléstörténeti megfontolásokat is figyelembe veszünk, úgy további érveket kapunk a hazai könyvkultúra, s eleinte kevésbé könyvtári kultúra kezdeteinek gondosabb rögzítéséhez. Előbb azonban jegyezzük meg, hogy – bár nincs módunk és időnk részletes tárgyalására – hason-

lóképpen vélekedett az írásbeliség és a hazai irodalom kezdeteiről már 1931-ben Horváth János, az iskolateremtő irodalomtörténész. „Ez a litteratura pedig természetesen elsősorban az egyház s a papi hivatás gyakorlati szükségleteit kívánja kielégíteni, s csak ritka esetben alkot eredetit... Látnivaló már e műfaji felsorolásból is, hogy középkori latin litteratúránk nagy része nem egyéb, mint egyszerű forgalomba hozatala az egyház hivatalos szövegeinek, a keresztény vallás és műveltség ez alapokmányainak; van azonban – tette hozzá – egy bár csekélyebb része, mely már amazok talajában gyökerezve a műveltségében megújult és megerősödött magyar szellem ajándéka.” (11)

Az újabban a nyomdászatot új megvilágításba helyező, igen gyakran hivatkozott Elisabeth L. Eisenstein, az előzményekről szólva arra figyelmeztetett, hogy a korszak jellemzője a szóbeliség, az iskolát a verbalizmus uralta, s nem mellesleg: a középkorban, főleg a könyvek robbanásszerű megnövekedését megelőzően, a XI. századi ún. „könyvforradalom” előtt igencsak kevés volt a könyv, a „publikálás”, vagyis az ismeretek közreadása hangos felolvasással történt, s még az ún. „könyvműveltség” is alá volt rendelve a kimondott szó uralmának, s a korszakot félig szóbeli, félig írásos kultúra jellemezte, amelynek nincs mai megfelelője. (12)

Hasonlóan a XII. századot tekintő korszakváltónak a kommunikációtörténész Roger Chartier is, a hangos felolvasást felváltó néma, csendes, vizuális olvasás megjelenésével (mely váltás aztán igazán a könyvnyomtatás feltalálása révén vált

általánossá, oktatás-módszertani váltást magával hozóvá), másfelől azzal, hogy megváltozott az írott szó szerepe. „Ebben az esetben ugyanis a XI. század fordulópontot jelent, minthogy az írás ekkortól kezdve már nem pusztán a megőrzés és memorizálás eszköze, hanem az intellektuális tevékenységnek tartott olvasás céljait szolgálja. Az iskolákban és egyetemeken a kolostori modellt felváltotta a skolasztikus modell. A kolostorokban a könyveket nem olvasás céljaira másolták, hanem a felhalmozott tudást gyűjtötték ily módon össze, és a felhalmozás elsősorban vallási jellegű volt...” (13)

Végül már csak az itt nem részletezhető neveléstörténeti vonatkozásokra kell hivatkoznunk a középkori nevelés és oktatás céljairól és módjairól, közelebbről a Szent Ágoston által megfogalmazott és a középkoron végigvonuló nevelési elvekre. Már hivatkozott jeles neveléstörténészünk könyvéből idézünk: a gyermek „...mivel még fejletlen, képtelen a jó önálló felismerésére, helyes véleményformálásra, saját kezdeményezéséből fakadó értékes cselekedet végrehajtására...”; továbbá arra figyelmeztetünk, hogy hogy „az oktatás középpontjában a szöveg-elemzések és magyarázatok álltak, akár egyházi szerzőktől vagy klasszikus auktoroktól származó művekre vonatkoztak, s ráadásul és mindenek előtt: a nevelés hatékonyabbá tétele érdekében a középkori iskolában a tanító korlátlan tekintélyre tartott igényt: magyarázatát minden tanuló kénytelen volt elfogadni... A tanulók önálló véleménynyilvánítása szóba sem jöhetett.” (14) Az *Es tu scolaris*, a tanító számára készült kézikönyv jól példázza a memorizálásra, a pedagógus felolvasására és nem a tanuló olvasására épülő középkori módszertant. (15) Az így tanított tanuló felnőtt, de legalábbis magasabb iskolás koráig aligha használt könyvtárat, sőt még könyvet/kódexet sem, hiszen az *Es tu scolaris* iskolása a „Mit olvasol?” kérdésre azt válaszolta: „Nem olvasok, hanem tanulok”!

A kezdetek tisztázása mindig fontos, ezért is idéztünk hosszan és jártuk körül több oldalról is a kérdést, s most már megfogalmazhatunk néhány következtetést, ill. kérdést:

- a) a legkorábbi biztos adatunk nagyobb könyvmennyiségről a XI. század végéről van: analógiák révén feltételezhetjük, hogy a kolostornak az indulástól bizonytalannal voltak könyvei;
- b) anélkül, hogy bizonyos könyvmennyiség/könyvhalmoz és a könyvtár közötti különbség terminológiai vitájába belemennénk, nemcsak mennyiségi, hanem elhelyezési okokból is fel kell tennünk a kérdést: vajon tényleg könyvtárról beszélhetünk-e, hiszen a könyveknek az elhelyezéséről sem tudunk semmit, semmi biztosíték a jól elkülöníthető funkciót szolgáló könyvanyag akár együttes elhelyezésére, ugyanakkor tudjuk, hogy jóval később, a XV. században is a könyveket aszerint tárolták különböző, arra alkalmas helyen (kápolna, torony, sekrestye, cellák), hogy milyen funkciója volt az adott könyvnek/könyvanyagnak;
- c) az ismert 1093 körüli könyvjegyzékből kiszűrhető állományösszetétel a legkisebb mértékben (a 80-83 könyvből 4 mű, 7 példányban) mutat oktatási-nevelési célzatú műveket, tehát valószínűleg helyesebbnek látszik a Gulyás-féle, „a pannonhalmi könyvtár iskolai célokat is szolgált”, vagy Csapodíé: „a negyedik csoportnak, a növendékek tanításához használt könyveknek a kolostori iskolában *kell*t lenniük” megfogalmazás;

- d) az alig 1/12-nyi iskolai rész alapján ez a könyvanyag aligha érdemli ki az iskolai könyvtár minősítést; de ha ezt megengedjük is, vele az olyan könyvtárak hosszú hazai története vette kezdetét, melynek könyvanyaga egyedül és kizárólag az oktatást végzőt szolgálta, s arra semmi okunk, hogy a diákok által (is) használt könyvtárat feltételezzük;
- e) jó okunk viszont azt feltételezni, hogy évtizedekig helyesebb ezeket a könyvtárakat a kolostor/monostor, székesegyház, kápolna, plébánia; egyáltalán a hitélet, az egyházi tevékenység, a tudomány szolgálatában álló megőrző intézményeknek tekinteni, amelyek persze – sajnos – sokszor elpusztultak, s amelyek ha egyúttal iskolafenntartóké voltak, úgy a tanítást is szolgálták azáltal, hogy az oktatást végzők számára betöltötték a – mai szóval – az információs központ szerepét;
- f) aligha tévedünk nagyot, ha ebből az évezredes gyakorlatból eredeztetjük azt a XX. század közepéig tartó hazai gyakorlatot, mely a külön kezelt nevelői könyvtárt tartotta különleges becsben; s végül
- g) ha már a történeti hagyománynál tartunk: nem véletlenül és főleg nem stiláris okból tettünk különbséget könyv- és könyvtárhasználat között; máig tart a hibás szóhasználat és gyakorlat, mely ezeket szinonimaként kezeli, holott a könyv bárhonnan származhat; s anélkül, hogy a kettő különbségét részletezhetnénk, legyen elég annyi későbbi mondandónkhoz is, hogy a könyvhasználat, főleg ha a tanulónak kézbe is adják, mely könyvet olvassa, használja, akkor az valaki(k)nek a felfogását közvetíti, bizonyos valaminek a tanulmányozását teszi lehetővé, míg a könyvtárhasználat (elvileg) az összes ismeret tanulmányozását és ütköztetését, belőle egyéni következtetés levonását teszi lehetővé.

Amit mondani akartunk: jó okunk van az óvatos fogalmazásra, vagy legalábbis a fogalmaknak a pontos és az adott korban értelmezhető használatára inteni. S mintegy az újabb korszakhoz átvezetésként, ehhez tegyük hozzá: óvatosságra figyelmeztetnek az egyetemek kezdeti évszázadai is, melyeknek könyvtárait persze ma már nem szokás az iskolai könyvtárak közé sorolni, de szóba hozásuk azért sem alaptalan, mivel számos egyetem alacsonyabb fokozatú iskolából emelkedett ki. Ismét Gulyást idézve: eleinte „... az olasz egyetemeken például nyoma sem volt az egyetemi könyvtárnak”, s mind itt, mind a párizsi egyetemen stationáriusok látták el mind a tanárokat, mind a tanulókat, többnyire péciákat (vagyis előadásjegyzeteket) árusítva – ráadásul 1350 táján ez a gyakorlat is kihalt! Továbbá noha igaz, hogy a diákokat istápoló Sorbonne kollégiumban 1289-ben már 1017 leláncolt (sic! T. Gy.) kódex volt, Oxfordban 1365-ben a kollégium mellett jónak látták egy közös, tehát egyetemi könyvtárat berendezni, de a visszaélések miatt később már csak egyetemet végzetteknek tették lehetővé a használatát – a kancellárnak tett fogadalom mellett. (16) Minthogy pedig Nagy Lajos pécsi, Zsigmond óbudai, majd a Vitéz János alapította pozsonyi egyetemről alig, könyvtáraikról pedig semmit nem tudunk, legfeljebb azt feltételezhetjük, hogy aligha különböztek nyugat-európai társaiktól.

Mindezt egybevetve és a középkort lezárva, mindössze annyit akartunk mondani, hogy miközben az iskola és könyvtár kapcsolatát általában aligha vitathatjuk, a hazai középkort illetően – még inkább óvatosnak kell lennünk: helyesebb

eleinte könyvanyagról és kevésbé könyvtárról beszélni; majd pedig iskolát is szolgáló, kisebb iskolában lévő könyvtárról, melyek a tanítást és nevelést is, de inkább indirekt módon segítették, azonban főleg az emberi tudást őrizték, mintsem a megismerést közvetlenül szolgálták volna.

*

Új helyzetet a reneszánsz, majd lassan a nyomdászat felfedezése, s témánk szempontjából leginkább a protestantizmus hozott. Rögtön ugyanezzel a lélegzettel azt is hozzá kell fűznünk, hogy megint csak súlyos tévedés konkrét dátumhoz kötni a változást (mondjuk a nyomdászat esetében pl. 1440-et, 1450-et vagy 1455-öt emlegetni!), az átmenet mindenféle szempontból lassú volt. Részben mert nincsenek adataink a megelőző évszázad könyvterméséről, s a jócskán megszorodott számú másolóműhelynek nemcsak többféle, hanem nagyobb példányszámú másolatot is tulajdoníthatunk; részben mert a kezdeti nyomdászat jó egy évszázadig meglehetősen alacsony példányszámot, többszöri utánnomást produkált (közöttük persze tisztas arányt képviseltek az iskolákban használatos könyvek – és szándékosan fogalmaztunk ilyen tág értelemben!), sőt hozzáteljük, hogy eleinte többnyire e korábbi kódexeket többszörözték (tehát relatíve kevés új művet jelentettek meg!), miközben a kéziratosság is jócskán továbbtartott (sőt arra is van példa, hogy eredetileg nyomtatásban megjelent könyvet is másoltak!). Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy az oktatás terjedése és igénye szintén köztük volt a nyomtatást kiváltó tényezőknek, s az is aligha vitatható, hogy a sokkal nagyobb könyvmennyiség (többféle mű, de még inkább az összehasonlíthatatlanul több példány!) megváltoztatta az ismeretszerzés módszereit, a gondolkodást, a tanulási folyamatokat, iskolai módszereket. Azonban ez is valószínűleg inkább logikailag levezetve állítható, minthogy történetileg még nem kellően feltárt.

Mindenesetre ennél a témánál is figyelmeztető, hogy a korábban már idézett Chartier a XII. századi felolvasási fordulóponthoz után a következő olvasási forradalmat csak a XVIII. század második felére teszi, amikor is szerinte az »intenzív« olvasást felváltotta az úgynevezett »extenzív« olvasás. Az »intenzív« olvasó a könyvek szűk és véges halmazával találkozott, amely generációról generációra hagyományozódott; ezeket a műveket az emberek újra és újra elolvasták, előadták, hallgatták és kívülről ismerték... Az »extenzív« olvasó a Lesewut, a Goethe idejében Németországot magával ragadó olvasási láz embere, egészen más olvasó volt: sok és sokféle szöveget olvasott el gyorsan és mohón, éles kritikai hozzáállással, egyetlen területet sem kímélve.” Tegyük gyorsan hozzá, hogy – és ezt Chartier is hangsúlyozta! – „extenzív olvasó volt már az intenzív olvasás időszakában is (pl. humanisták), másrészt fordítva: az extenzív olvasás időszakában alakult ki a legintenzívebb olvasás (ld. éppen pl. Goethe, vagy Rousseau és Richardson művei iránti nagy érdeklődést); s miközben a legnagyobb és legszegényebb rétegek számára az olvasás különleges és bonyolult tevékenység, azonközben Angliában, Franciaországban és Németországban az olvasási forradalomnak olyan jelei mutatkoztak, mint a könyvkiadás erőteljes bővítése, az újságok szaporodása, kisebb formátumok térhódítása, a könyvtárak csökkenése, olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak elterjedése. S ennek lényeges szerepe volt abban,

hogy szerte Európában, de főleg Franciaországban az alattvalók királyuktól, a keresztények pedig egyházuktól eltávolodtak, és bírálni kezdték őket.” (17)

Időben nagyon előreszaladtunk! Szóval: a reformáció számottevő változásokat hozott az oktatásban (talán elég csak az iskolázás mennyiségi kiterjedésére, aztán az anyanyelvi oktatásra, vagy az oktatás gyakorlatiasabb voltára utalnunk), s a könyvkiadás, a nyomdászat felhasználásával a könyv- és könyvtárkultúrában is. Témánknál maradva, alá kell húznunk, hogy egyfelől az írás-olvasás tanításának módszereiben beállt változások segítségével, másfelől a több könyv révén – először a protestánsok által fenntartott és működtetett iskolákban, jelesül elsősorban a gimnáziumi, kollégiumi, főiskolai könyvtáraikban, már a *tanulóifjúság könyvtárhasználatára is tekintettel voltak* részben a 16., még inkább a 17. századtól. Gulyás és Csapodi egybehangzóan rögzítette, hogy a 17. századtól elterjedt jezsuita iskolák is „kapcsolatban voltak a könyvtárakkal. Az ő iskolai könyvtáraikat azonban a protestáns iskolákkal szemben az jellemezte, hogy nem annyira a tanulók, mint inkább a tanárok számára gyűjtötték és tartották fenn őket.” (18) Gulyás még sarkítottabban fogalmazott: „Míg azonban a protestáns iskolákkal kapcsolatos könyvgyűjtemények főleg a tanulóifjúságra voltak tekintettel, addig a jezsuiták gazdag könyvtárai – mint Jurkovics helyesen megjegyzi – sehol sem szolgálták elsősorban az iskola céljait, mert az ott előforduló művek kevés kivétellel mind túlszárnyalták az iskola igényeit vagy semminemű viszonyban nem álltak vele.» (19)

Természetesen e megjegyzéssel nem kívántunk elébevágni az egyházi iskolai könyvtárakkal foglalkozó előadásoknak, mindössze azon gondolatmenetünk miatt volt szükség rá, hogy e korszakra vonatkozóan is bizonyítsuk: az iskolafenntartók oktatáspolitikai elvei mennyire meghatározták könyvtárpolitikai elveiket és gyakorlatukat. A világibb célokat is megfogalmazó, egész szervezeti rendszerünkben is demokratikusabb protestáns egyházak könnyebben és jobban lépték túl a már megidézett Szent Ágoston-i fogantatású, a pedagógus tekintélyelvén alapuló módszereken és gyakorlaton. Sőt akár már itt szívesen levonnánk a tanulságot, annál is inkább, mivel eddig is elég lazán kezeltük a kronológiát, s így megengedhető annak előrebocsájtása, hogy ezt támasztják alá a későbbi diktatórikus, ill. demokratikus berendezkedésű korszakoknak hazai iskolái is: minél inkább tekintélyelvű egy oktatási felfogás, annál kevésbé épít a könyvtárra, s inkább nevelési céljain és elvein átszűrve használja és használtatja a könyvet (megint csak aláhúzzuk: a szóhasználat, vagyis a könyv- és könyvtárhasználat megkülönböztetése igencsak nyomatékos!); és megfordítva: minél demokratikusabb az oktatás, annál inkább támaszkodik a könyvtárra, mint az ismeretszerzés forrására, s teszi a könyvtárat az ifjúság számára oktatási szintérré. Sőt, némi elfogultsággal akár úgy is fogalmazhatunk: mutasd meg oktatási intézményed könyvtárat, mondd el az iskolai könyvtárról vallott nézeteidet, megmondom, ki vagy!

Berlász Jenő azt írta több mint 20 évvel ezelőtti előadásvázlatában, hogy „a protestáns kultúraszemléletnek két következménye volt: egyrészt a könyvelőállítást új forradalmi jellegű módszerének, a könyvnyomtatásnak széleskörű bevezetése, másrészt a könyvgyűjtés új értelmének, a *könyvtár új típusának kialakulása* (kiemelés T. Gy.) A kanonokok és szerzetesek kisdud csoportjainak használatára korlátozódó káptalani és kolostori könyvtárak teljesen korszerűtlenné

váltak. Most, amikor már nemcsak papjelöltek, hanem művelődni vágyó minden rendű-rangú ifjak felkeresték az új városi iskolákat, olyan könyvtárakra volt szükség, amelyek *tanítók és tanulók számára egyaránt nyitva álltak* (kiemelés T. Gy.) és nyomtatott betűkkel terjesztették a legújabb ismereteket. Ez a korszerű téka többé nem kötődhetett a kultusz helyéhez, a templomhoz, hanem szükségképpen az iskolához kellett tartoznia. Most már nem a papi testületeknek, hanem kiváltképpen az iskoláknak kellett vállalniuk a könyvgyűjtést és a gyűjtemény megőrzését, illetőleg használhatóvá tételét.” (20)

Eddigi mondanivalónkat, képletünket tehát úgy módosíthatjuk, hogy Magyarországon a kereszténység felvételével, a római egyház beépülésével létrejöttek a kolostorok, székesegyházak és plébániák, s ezekhez hozzátartozott a könyvkultúra meghonosodása. Minthogy ezek végezték az iskolázás feladatait, az általuk birtokolt könyvek (idővel talán könyvtárrá is növekedtek) oktatási feladatokat is szolgáltak áttételesen. E könyvkultúra és iskolázás nyelve alapvetően a latin volt az egész keresztény Európában, ezért a hazai könyv- és könyvtárkultúrát is ez a jelző illeti meg.

A reformáció újdonsága ezen a téren, hogy immár az iskola vette át a tudás-gazdálkodás (még hozzá egyszerre vallásos és világi) szerepét, ezért most már a könyvtárnak ehhez (is) kellett csatlakoznia. Ennek feltétlenül kiemelendő újdonsága, hogy már hangsúlyozottan a diáké is – a hangsúly azonban az „is”-en van, hiszen a közös könyvtár alapvetően továbbra is a pedagógus információs bázisa. Hozzá kell tenni – miként különben Berlász ezt is hangsúlyozta! – hogy „a XVI. század második felében azonban mind a városi polgárság, mind a főnemesség soraiban gyökeret vert a könyvkultúra [ami persze – tegyük hozzá! – nem

zárja ki, hogy elvéve már korábban is voltak kisebb magángyűjtemények!], s párhuzamosan az iskolai könyvtárak szerveződésével – feltűntek az első laikus könyvgyűjtemények. Ezek a magántékek ugyanolyan tudós jellegű, vallásos-világi gyűjtemények voltak, mint az intézményes iskolai könyvtárak.” (21) Ez másrészt azt is jelenti, hogy az enciklopédikus könyvtár időszakában voltunk ekkor; a könyvtárak céljukat, tartalmukat, működésüket illetően alig differenciálódtak, „csak a tulajdonosok és így a könyvtárak száma és (de ez is majd csak később!) mérete lett több, ill. nagyobb.

Tegyük hozzá nyomban, hogy mintegy a protestáns iskolai és könyvtári gyakorlat reakciójaként és részben azt követve, a jezsuita és más rendek kollégiumi, tehát középfokú oktatási intézményeik és azok könyvtárai is eltértek a XVI. századi gyakorlattól. Ismét Berlászt idézve: „A jezsuita jellegű tudományos apparátus is volt a rendtagok pasztorációs és írói tevékenységének támogatására, sőt ezentúl közművelődési tényező is a helybeli városi polgárság és a környékbeli nemesség számára. – Külön felhívom a figyelmet ezeknek a könyvtáraknak azon vonásaira, miszerint – A tékek megszervezése a rend központi szervei által kidolgozott egységes irányelvek szerint történt. A gyűjtésben nemcsak a katolikus hittudományi és nemzetközi humanista irodalomra voltak tekintettel, hanem a protestáns teológia termésére is.” Vagyis ezek az iskolai, még inkább kollégiumi, majd felsőoktatási könyvtárak még talán nem is elsősorban az oktatást, sokkal inkább a tudományt, a hitvitákat, de a közművelődést is szolgálták. (Zárójelben: talán erre gondoltak azok, akik a 19–20. század fordulóján a hiányzó városi könyvtárakat a gimnáziumi-városi könyvtárral akarták pótolni!)

Annál is inkább – folytatva Berlász szavait – , mivel a „Rákóczi-felkelés levereése után... az iskola- és kultúraszervezésben egy új tanítórend, a piarista vette át a vezetést. Iskoláik – szintúgy, mint a jezsuita kollégiumok – a humanista latin műveltségességmény szolgálatában álltak, de nem zárkóztak el a 18. századi Európa új eszméinek, tudományosságának befogadása elől sem. Ehhez képest iskolai könyvtáraik is a korszerűség jegyében fejlődtek.” (22)

*

A XVIII. század derekán-végén a felvilágosult abszolutizmus államosította a jezsuita, részben a többi rendi tan- és kultúrintézeteket, velük együtt szétosztotta könyvtáraikat is. Szerencsére a könyvek többnyire tanintézetekbe kerültek, de rengeteg anyag jutott „kótyavetyére” is. Megint Berlászt idézve: „a tereziánus és jozefinista államraison... Célját azonban csak részben érte el. Az államosított iskolák mellé nem sikerült új etatista szellemű, utilitárius tartalmú tékákat szervezni. Hiába írta elő az 1777. évi híres tanulmányi reform, a Ratio Educationis az új tanintézeti könyvtárak létesítésének irányelveit... Pénzügyi fedezet híján az igéyes tervekől semmi sem lett.” (23) Megjegyezzük: a Ratio nem törvény, „csak” királyi rendelkezés volt, de olyan rendelkezés, amely legalább a királyi akadémiák könyvtáiról, s persze az egyetemi könyvtárról is intézkedett. Meghozta azt hangsúlyozta, hogy „... a könyvtárak felállításánál is minden törekvésnek ugyanoda [kell] irányulnia, ha a tanulókra és tanárookra nézve egyaránt hasznosnak kell lenniök...” – igaz, azt is hozzátette, hogy „... egyetemesen hasznos és a célnak megfelelő munkákkal legyenek felszerelve, főleg olyanokkal, amelyek nélkül egyáltalán meg nem lehetnek a tanárok...” (24) Mindenesetre ezzel kezdetét vette az az állami intézkedési sorozat, mely központilag rendelkezik immár a világi hatalom részéről a könyvtárakról, a Ratio nyitánya az iskolai könyvtárügyben a be nem tartott központi rendelkezések máig tartó folyamatának. Az akár pozitív megítélésű állami intézkedések gyér hatásúak voltak, mint például az ebből a szempontból annak minősíthető, 1806-ban kiadott újabb Ratio, mely legalábbis a gimnáziumok igazgatóinak kötelességévé tette, hogy legyen gondjuk iskolájuk könyvtárára. Talán nem véletlen, hogy az ezután következő időszakban a diákság kénytelen volt létrehozni magának az ún. irodalmi diáktársaságok könyvtárait. Mivel az iskola nem nevelte olvasásra a tanulóifjúságot, a hiányt a diákoknak, ill. említett szervezeteiknek kellett pótolniuk, s ahogy Fülöp Géza írja könyvében – a saját maguk létrehozta könyvtáraik segítségével is „a társaságok tagjai... olyan műveltségre és tájékozottságra tettek szert olvasmányaik révén, melyet az iskolai oktatás nem nyújtott nekik.” (25)

A felvilágosult abszolutizmus intézkedett tehát először a központi akarat részéről az iskolai könyvtárakról, de eleinte ez csak a közép- és felsőbb iskolákra vonatkozott. Mészáros István az elején már hivatkozott előadásában úgy vélekedett, hogy 1806 azért is jelentős dátum az iskolai könyvtárak hazai történetében, mert „... ekkor jelenik meg először egy állami hivatalos rendelkezésben utasítás a középszintű iskola saját – más intézményekkel nem közös – önálló könyvtáráról, ekkor jelenik meg a mai értelemben vett iskolai könyvtár” – s hozzáfűzte, hogy ekkortájt jelent meg az ifjúsági irodalom is mélyreható nevelési céllal, s e kötetekkel egyúttal – a nevelési célzat mellé – megjelent az iskolai könyv-

tárakban a szórakoztató funkció is. (26) Hozzátehettem volna azt is, hogy ez és a már jelzett irodalmi (önképzőkori) diáktársaságok könyvtárai kettőzték meg az iskolában a könyvtárt, amit aztán az 1850-ben Bécsben kiadott, majd Magyarországon is érvényesített Organisations - Entwurf egyértelművé tett azáltal, hogy külön utasítást tartalmazott a tanári és külön az ifjúsági könyvtár számára. (27)

Vagyis a modern polgári könyvtártípusok között helyet foglalva, ezek a mozzanatok hozták létre (az egyelőre közép) iskolai könyvtárt és ennek nem mond ellent *Neményi Imre* véleménye, aki az iskolai könyvtárak történetének első hazai összefoglalójaként arra a következtetésre jutott, hogy egyetemes értelemben a XIX. század elejétől, nálunk az 1868. évi XXXVIII. tc. kibocsátásától datálhatjuk az iskolai könyvtárak eredetét. (28) Nincs ellentmondás, hiszen az időpont és a hivatkozás egyértelművé teszi, hogy ebben az esetben az elemi iskolai könyvtárakról van szó, melyeknek könyvtári ellátásával általában sem törődtek sokat a korábbi évszázadokban, különösen nem az ifjúságot illetően. Sőt azt sem árt megjegyezni, hogy az Eötvös-féle törvény is eredetileg csak a tanítóképzőkkel foglalkozott. („96. §. Minden képezde egy lehetőleg szakmunkákból álló és a tanulók által szabadon használható könyvtárral látandó el...”), s Neményitől tudjuk, hogy a törvény végrehajtására kiadott utasítás kötelezte az iskolaszékeket: „... oda hassanak és elkövessenek mindent, hogy az iskolában iskolai könyvtár állíttassék...” (29) Ilymódon „a 19. sz. derekáig tartó időszakot a mai értelemben vett iskolai könyvtári szempontból előtörténetnek minősíthetjük. Az addigi próbálkozások a már serdültebb ifjúságra vonatkoztak, a fiatalabb korosztályokat oktató iskolák könyvtárainak kifejlődéséhez a kötelező népoktatás bevezetése adott lendületet. Az iskolában működő könyvtár igénye természetesen legkapcsolódott az oktatáshoz, a felismerés kétségtelen érdeme azoké a pedagógusoké és közoktatásszervezőké, akik hangadói voltak eme iskolai eszköz szükségességének... a hazai iskolai könyvtárügyre az első évtizedekben a pedagógusok, pedagógiai szakírók, oktatáspolitikusok, tanügy-igazgatási szakemberek gondolkodása és külföldi példaismerete nyomta rá a bélyegét” – vontuk le az indulás évtizedeinek tanulságait már hivatkozott összefoglalónkban. (30)

*

Innentől kezdve, a még rendelkezésre álló idő függvényében, bármikor abba hagyhatom – hiszen ezután már jórészt az említett tanulmányom nyomvonalán haladok. Bár az is igaz, hogy a tömörítés és a néhány éves távlat bizonyos fokig módot kínál új megfigyelésekre és megfogalmazásokra is.

*

Mindenek előtt nem árt rögtön arra figyelmeztetni, hogy ez az időszak sem igazán sikertörténet a hazai iskolai könyvtárak szempontjából. Összegyűjtött adataink azt mutatják, hogy – talán a pénzforrások elégtelensége miatt?, vagy az iskolafenntartók nemtörődömsége folytán?, vagy amiatt, hogy szinte máig a pedagógusok, a pedagógiai közgondolkodás és módszertani eszköztár nem igazán igényelte?, vagy ezek együttes következményeként? vagy más okokból kifolyólag? – még az utóbbi ötnegyed évszázadnak egyetlen szakaszáról sem lehet azt

mondani egészen mostanáig, hogy minden iskolának volt, vagy van könyvtára. Persze minden korszakban voltak az iskolai könyvtárügynek lelkes apostolai, akik vagy messze megelőzték korukat, vagy az ellenállás törekvéseikkel szemben erősebbnek bizonyult.

Ilyen túl korainak minősült gondolatok megfogalmazója volt az első hazai könyvtárügyi szaklap elindítója, szerkesztője (az Iskolai és Népkönyvtár c., 1878/79-ben létezett lapra gondolunk, hiszen a két évvel korábbi Magyar Könyvszemle a nemzeti könyvtár és a történeti írások orgánusaként indult!), az iskolai könyvtárügy apostola, *Dolinay Gyula*. Lapja programjában írta: „A hazai nevelésnek iskolai és népkönyvtákról mit sem tudnak. A pedagógiai íróik a nevelés és tanítás ezen eszközeiről említést sem tesznek, a legújabb munkák is csak futólag érintik... Az iskolai népkönyvtárak eszméje haladó korunk legújabb követelménye... Eszköz a néptanító kezében, hogy a népet olvasás szeretetre taníthassa. Ezen intézményt fel kell venni a népoktatás keretébe. Az iskolai és népkönyvtár használatát be kell illeszteni a tantervbe. Ez programunk, ez célunk. „(31) Ugyanő 1879-ben kiadott kiáltványában (Könyvet a népnek! Az iskolai és népkönyvtárak kérdése. Bp. Szerző kiad. 1879. 80. p.) valóságos olvasáspedagógiai eszmerendszert és programot dolgozott ki, melynek végső summázata: „Meg kell tehát indítani a mozgalmat, ki kell mondani, hogy minden népiskola mellett iskolai és népkönyvtár állítandó fel. Ki mondja ezt ki? Mondja ki törvényhozással a képviselőház. Ez szent törvény lesz, melyhez a nemzet közművelődésének továbbfejlesztése, a társadalom megjavulása, a nép anyagi, szellemi és erkölcsi jóléte foglaltatik. Egy iskolai és népkönyvtár taneszköz, tehát kell, hogy az iskolában felállítsassék, éppen úgy, mint a fekete tábla vagy a fali térképek...”

Az első eszmény tehát a közös, iskolai és népkönyvtár volt, mely átmenetileg sikeresnek bizonyult a kétféle feladat számára is, de az 1880-as évek derekától stagnálás, majd hanyatlás következett be, s tartott az 1900-as évek elejéig. Közben az 1881. évi Országos Tanítói Képviselői Közgyűlés kezdeményezésére kiadták 1882. január 31-én azt a miniszeri rendeletet a népiskolai könyvtárakról, melyről 1902-ben Neményi ezt írhatta: „Hol lehetnének mi már ma, ha az abban... kilátásba helyezett intézkedések azóta megvalósulhattak volna. Azonban ez az egész, gyönyörű szépen átgondolt, tartalmas és értékes munkát megmaradt akadémiai értékűnek, mert az – annak idejére – kilátásba helyezett intézkedések ideje, mind a mai napig sem érkezett el.” (32)

Ezekben az évszázadokban (is) VKM intézkedések sora próbálta előrevinni az iskolai könyvtárak ügyét, javítani helyzetét. Különösen a korszak előtérbe helyezett és könyvtári szempontból sokkal nagyobb múltú középiskolai (még inkább gimnáziumi) könyvtárai mutattak jelentős fejlődést, annál is inkább, mivel a kultuszminisztérium az itt tanító tanárok tudományos tevékenységét szorgalmazta. Ehhez képest egy 1911-ben írt cikk (33) arról panaszkodott, hogy a tanárok nem olvasnak. Megelégednek az egyetemen szerzett ismereteikkel, valóságos pedagógiai automatákká válnak. Ennek persze a könyvtáros az oka. Egyrészt mert maga is fásultan végzi a dolgát, s nem helyez súlyt arra, hogy nagyobb legyen a könyvtár forgalma. Másrészt a könyvtár kezelése nehézkes, célszerűtlen, az állományban sok a haszontalan, felesleges szekrénytöltelék, a beszerzések rendszertelenül történnek.

1902 fontos, korszakfordító dátum az iskolai könyvtárak hazai történetében. Egyrészt ekkor jelent meg Neményi Imre már hivatkozott könyve, melyben nemcsak az ifjúsági irodalom és könyvtárak fejlődéstörténetét áttekintését végezte el, hanem külön 35 lapnyi terjedelemben az iskolai könyvtárról szerzett igen széleskörű hazai és külföldi tapasztalatainak elméleti és gyakorlati összefoglalását adta. Ennek igazi értékét az mutatja, ha megjegyezzük, hogy ekkor magyar nyelvű könyvtártani összefoglalóként mindössze Kudora Károly 1893-ban megjelent Könyvtártana létezett, ill. Neményi egy évvel megelőzte Ferenczi Zoltán kézikönyvét, két évvel pedig Gulyás Pál népkönyvtári vonatkozású könyvtárтанát. Neményi azért is írta könyvét, mert „nálunk még éppen csak iskolai függelék számba megy az ifjúsági könyvtár, melyet meg kell csinálni, mert – van rá fedezet. [Óh, boldog idők! T. Gy.] Egyebekben pedig úgy nézik többnyire, mint valami szükséges, némelyek szerint szükségtelen rosszat, minek más rendeltetését alig látják át, mint azt, hogy legyen még egy dologgal több, amivel a tanárt bosszantani lehet.” Neményi számos, máig aktuális gondolata közül – talán azért is, mert addigra a legfejlettebb tanítóképezdei könyvtárak – „a nyomor filozófiáját” segítségül hívva – kezdtek felbomlani osztály- és szertárkönyvtárakra! –, említsük meg, hogy Neményi (külföldi mintára!) ugyancsak az osztálykönyvtáraknak volt a híve, de nem az iskolai könyvtár helyett, hanem pedagógiai és praktikus okokból. „A legcélszerűbb és legjobb eredménnyel járó eljárás az volna, ha minden egyes osztálynak megvolna a maga könyvtára, mely az ifjúsági könyvtárak mintegy fiókjaként szerepelne...” Az év második fontos eseménye volt, hogy Wlassics Gyula ekkor hozta létre a Népiszkolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottságot (NIKIB), melynek működése eredményeként az elkövetkező több mint tíz év az iskolai könyvtárügy egyik legjelentősebb fellendülését hozta. Ez az ifjúsági könyvtár persze nem a tanulás forrása, nem információs központ a diák számára, mint a pedagógusnak a nevelői könyvtár, hanem elsősorban az irodalomoktatás segítője, másodsorban inkább nevelési és szórakoztató, szabadidős funkciót töltött be. Nem véletlen tehát, hogy a VKM különböző könyvjegyzékekkel igyekezett nemcsak befolyásolni, de vezérelni ezt a nevelési programot. A könyvjegyzékek már a múlt század vége óta jelentek meg különböző időpontokban (egészen az 1960-as évekig, s nem véletlen, hogy azóta nem!), különböző iskolatípusok, és külön a nevelői és külön az ifjúsági könyvtárak számára; legyenek ezek bármennyire eltérő társadalmi rend termékei, óhatatlanul is az állam, vagy a kibocsájtó szervezet nevelési célkitűzéseit tükrözik, ezért ideológiát, manipulációt hordoznak, s így sértik mind az iskola, mind az immanensen demokratikus könyvtár irányzatosság nélküli, szabadon szolgáló szellemét. Ezért is írhattuk többször hivatkozott esszénkben, hogy az 1900-as évek elejére kialakult az a nézet, miszerint az iskolában lévő két könyvtár külön-külön a nevelőt és a tanulót szolgálja; továbbá az ifjúságot más könyvtár nem szolgálta, csak az iskolai, amíg a pedagógus találhatott magának mást, ha akarta – nos ez a helyzet fél évszázadig nem változott, miközben társadalmi kurzusok többször is váltották egymást.

Mínt hogy a tágabban értelmezett közkönyvtár ez időszakban nem tekintette feladatának a 16-18 éven aluliak befogadását Magyarországon (ez alól az angol-szász public libraryt megvalósító Szabó Ervin, ill. a Fővárosi Nyilvános Könyvtár volt kivétel!), fontos hangsúlyozni, hogy létezett a századelőn egy másik, nem ennyire kizáró, utólag is korszerűnek nevezhető koncepció, Ferenczi Zoltáné.

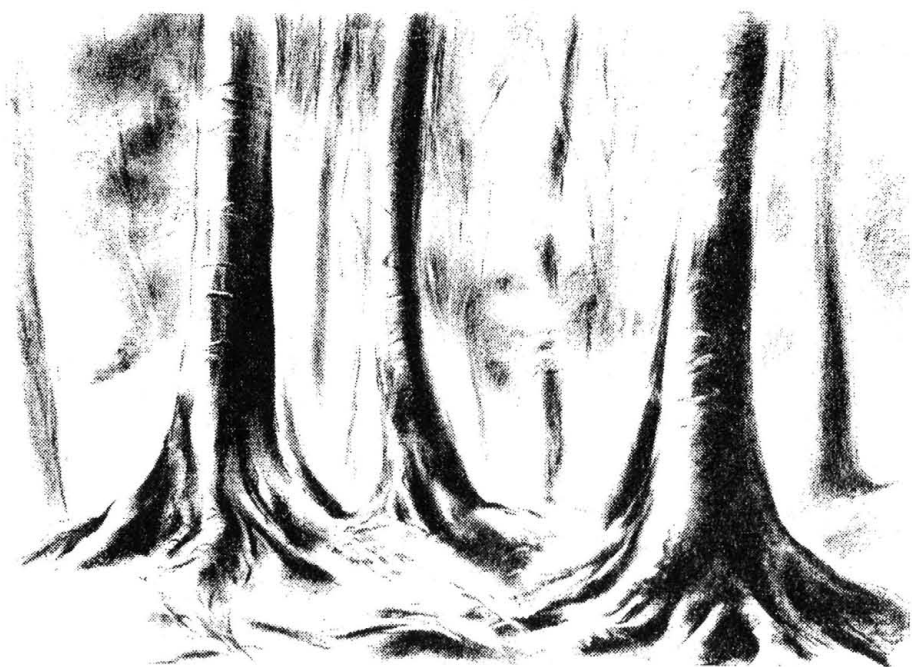
Mivel ez a téma akár napjaink aktualitásának is ítélnélhető, érdemes néhány gondolatát is idézni. „Mindössze pár évtizedes az a meggyőződés, hogy az iskolai könyvtár csak alig vehetett részt a legszerényebb népkönyvtár munkájában is, tehát hogy mindkettőre szükség van... a népkönyvtár még legkisebb fokán és legegyszerűbb fájában is más, mint az iskolai, ifjúsági vagy tanulói könyvtár, bár ha kisebb részben a könyvtári anyag bennük azonos. A jól megválasztott iskolai könyvtár ti. mind nemében és fokában olvasóinál, céljánál, könyvanyagánál fogva szűkebb, korlátoltabb. Olvasóköre ugyanis kevés kivétellel az iskola tanulóiból áll; célja szerint elsősorban az iskola tantárgyainak segédeszköze, támogatja a tanulót, hogy a magán, vagy úgynevezett osztálybeli közös olvasmányaival ismereteit maga is gyarapítsa, vagy kellemesen szórakozzék; működését tehát ott végzi, hol a népkönyvtár feladata kezdődik... Ha tehát helyes, hogy falun... az iskolai és népkönyvtár egyaránt a népiskolában kapjon helyet, de külön választandók... A felállítás sorrendjében minden esetre az első az iskolai könyvtár legyen. Ez mint a népkönyvtár alapja, kezdője, emennek útját egyengeti...” (34)

Tehát a század első felében az iskolai könyvtárak helyzetében, megítélésében a rendszerváltozások érdemi eltérést nem hoztak, a tanári és tanulói könyvtárak fejlődésükben megálltak azon a szinten, ahová a dualizmus idején eljutottak. Sem feladataik megfogalmazásában, sem azok ellátására szolgáló eszközökben és működési módszereikben alapvető változás nem állt be. Persze állományselejtezést politikai okokból minden korszak végrehajtott, ami 1945 után a háború pusztításaival együtt a népiskolai könyvtárak szinte teljes megsemmisüléséhez vezetett, de a volt polgári iskolai, továbbá a középiskolai könyvtárakat is alaposan megrostálta.

*

1952 két eseménye szolgál alapul az újabb korszakváltás megállapításához: egyrészt az I. könyvtárügyi konferencia kezdeményezte az iskolai könyvtárak fejlesztését (s valóban az 1953/54. tanév fő feladatainak célkitűzésében külön is kitértek erre!), s vele párhuzamosan gyermekkönyvtárak és gyermekrészlegek (ill. ahogy akkor nevezték: ifjúsági könyvtárak) létrehozását kezdeményezték a megyei és járási könyvtárakban (vagyis akkor jutottak el a polgári demokráciákban természetes ún. kétszatornás ellátáshoz!!); másrészt a 2.042-13/1952. (V. 14.) Mt.h. a könyvtárügy fejlesztéséről korszakos mondatot tartalmazott. „Meg kell teremteni a könyvtárak egységes rendszerét és irányítását, melynek szerves része az ifjúsági és az iskolai könyvtárügy is.” (35)

Ennek az 1971–72-ig tartó szakasznak az eredményeit és vívódásait, előrelépéseit és vargabetűit itt nincs terünk bemutatni. Hivatkozott tanulmányunkban igyekeztünk végigkövetni azt a húsz évet, mely az iskolai könyvtáraknál legfeljebb gyér minőségű fejlődést eredményezett csak, de sok vita és küzdelem árán, segítségül hívva a pedagógiai gondolkodás, tanuláselméletek érveit, élenjáró országok könyvtárainak példáit – elvezetett egyfelől a V. nevelési kongresszus és a III. könyvtárügyi konferencia felismeréséig, másfelől kiadták az Irányelvek a 18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására c. MM dokumentumot, mely az iskolán belül létrehozta az (újra, de más minőségben!) egységes, tehát az összevont tanári és ifjúsági könyvtár révén egyetlen iskolai könyvtárat (s ezért is

minősíthetjük ezt ismét egy új korszaknak!); másrészt iskolán kívül pedig az iskolai és a közművelődési könyvtárak egybehangolt fejlesztésének elvét. S bár nehéz évhez kötni, az időpont lényegében a modern olvasás- és könyvtárpedagógiai gondolkodás nyitánya, s a korszak legalábbis a könyvtárosok részéről az ilyen irányú erőfeszítésekkel is jellemezhető.

A magunk részéről az 1970-es és részben a 80-as évtized eredményeit a NIKIB-korszakéhoz hasonlítjuk, a IV. könyvtárügyi konferencia pedig az 1971–1980 közötti időszakot úgy jellemezte, hogy „... az iskolák egy részében a könyvtárak fejlődése elmozdult a holtpontról. Iskolai könyvtáraink 25 százaléka elérte, további 30 százaléka megközelítette a rájuk vonatkozó irányelvek által előírt – de a fejlettebb országok könyvtárügyéhez viszonyítva meglehetősen szerénynek mondható – személyi és tárgyi feltételeket. Összességüket, különösen pedig az általános iskolát tekintve azonban e könyvtárak még ma sem felelnek meg a követelményeknek, emiatt igen sok helyen a közművelődési könyvtárakra hárul az iskolai könyvtári funkciók ellátása is...” (36)

*

Vészesen közel járunk napjaink történetéhez, s bár az ezer évben akár a tegnap és a mai nap is benne van, s noha az utóbbi másfél évtizedről is van, lenne mondanivalónk (a sokszor hivatkozott esszében el is jutottnk az 1980-1990-es évek fordulójáig, azóta pedig írtunk másutt az újonnan kialakuló helyzetről!) – lassan illik lezárni a történelem vallatását. Ezt két, látszólag ellentmondásos

megjegyzés fogalmazásával tesszük. Egyrészt úgy tűnik, az utóbbi évtizedek jellemzője, hogy a könyvtári gondolkodás hasonló módon és túlzottan a valós oktatásügyi-pedagógiai gondolkodás elé lépett, mint Dolinay Gyula korában, sőt a fenti/központi gondolkodás is jóval előbbre tart, mint a lenti, valós helyzet. (Az 1981-es konferencián a fővárosi művelődés- és oktatásügy legfőbb irányítója fogalmazott így: „Felsorolhatnám, hogy az elmúlt tíz esztendő alatt... mennyi mindent tettünk az iskolai könyvtárak fejlesztéséért. A problémánk azonban megmaradt, gondunk változatlan... Iskoláinkban sokat beszélnek a permanens önművelődés szükségességéről, mégis az egykönyvűség uralkodik. Valójában egyetlen könyvet – a tankönyvet – kell megtanulni.” (37)

Ez a pedagógusoknak szól. Másrészt viszont a mai iskolai könyvtáraknak csak egy, valószínűleg kisebb része lenne képes a mai idők igényeinek megfelelni. Ez az iskolai könyvtárosoknak/könyvtárostanároknak szól (hiszen a szakszerűség – mondtuk az elején! – könyvtári kérdés): a szétaprózott, önmagára támaszkodni akaró, önellátó kiskönyvtárak halmaza a XX. század végén anakronizmus, s legfeljebb kicsit nagyobb, mint ezer év előtti őse.

Tóth Gyula

[Elhangzott – nagy vihart kavarva – Győrött, az iskolai könyvtárosok VII. Nyári Akadémiáján (júli. 1–5.). A viharra is, az Akadémiai előadásokra is visszatérünk.]

Jegyzetek

- 1) Dán Krisztina–Tóth Gyula: Könyvtár az iskolában. Hazai és nemzetközi áttekintés. Bp. Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1995. 5–110. p.
- 2) *Im.* 66. p.
- 3) Mészáros István: Iskolai könyvtárak a magyar neveléstörténetben. = Könyvtárostanárok Füzete 1. Bp. Bod Péter Társaság, 1994. 5–14. p.; a most következő idézet az 5. p-ről való. Megjelent még ugyanezzel a címmel: Könyvtárhasználatlan, 1–2. sz. 1994. szept. 5–15 p.; továbbá Iskolakönyvtáros, 1. évf. 1995. 5. sz. (október) 3–7. p.
- 4) Idézi Vajda Kornél: Történetiség és könyvtár. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1994. szeptember, 3. p.
- 5) Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon. 1. rész. Bp. OSZK–KMK, 1961. 150. p.
- 6) 1000 éves a magyar iskola. Szerk. Balogh László. Bp. Korona, 1996. 11. p.; A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája. 996–1996. Összeáll. Mészáros István. Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 13. p.
- 7) Gulyás im-ben e leíráshoz hivatkozott A pannonthalmi apátság története. I. Bp. 1902. c. mű 340–356. lapjaira.
- 8) Mezey László: A kéziratosság századai. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. Gondolat, 1963. 45–46. p.
- 9) Csapodi Csaba: A középkori könyvkultúra Magyarországon. (1000–1400) = Magyar Könyvtártörténet. Szerk. Vértessy Miklós. Bp. Gondolat, 1987, 12. p.
- 10) *Im.* 15. p.
- 11) Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. Magyar Szemle Társaság, 1931. 20. p.
- 12) Ld bővebben Eisenstein, Elisabeth, L.: The printing press as agent of change. Communication and cultural transformations in early modern Europe. [A könyvnyomtatás, mint a változás hajómotorja, kommunikációs és kulturális átalakulás a kora-újkor Európában.] Vol. I. Cambridge–London–New York Melbourne, 1979. Cambridge University Press. 3–42. p. Magyarul Uő: A fel nem ismert forradalom. = A könyves kultúra XIV–XVII. század. I. Szeged, Scriptum Kft, 1992. 58–85. p. A hivatkozott rész közelebbről 63–66. p.

- 13) Chartier, Roger: A kódextől a képernyőig. Az írott szó röppályája. = *BUKSZ*, 1994. 3. sz. 305–311. p.; az idézet a 307. p-ről
- 15) Mészáros István: Az iskolautyú története Magyarországon. 996–1777. c. könyv nyomán a hivatkozott részletet közli az 1000 éves magyar iskola im. 19. p.
- 16) Gulyás im. 157. p.
- 17) Chartier im. 307. p.
- 18) Csapodi im. 104. p.
- 19) Gulyás im. III. rész 172. p. – s ott hivatkozik Jurkovich Emil: A besztercebányai kir. kath. főgymn. tört. Besztercebánya, 1985. I. 22. p-ra.
- 20) Berlász Jenő: Magyarország egyházi könyvtárai az újkorban. (XVI–XVIII. század) = *Régi könyvek és kéziratok. Összeáll. Pintér Márta. Bp. NPI, 1974. 211–226. p. és kiny. – az idézet a kiny 3. p-ről.*
- 21) Im. 3–4. p.
- 22) Im. 5–6. p.
- 23) Im. 12. p.
- 24) Közli a 8. sz. jegyzetben hivatkozott *A könyv és könyvtár... im. a 284. p-on.*
- 25) Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. Akadémiai Kiadó, 1978. 65. p.*
- 26) A 3. sz. jegyzetben első forráshelynek megjelölt im. 8. p.
- 27) Im. 9. p.
- 28) Neményi Imre: *Az ifjúsági irodalom és az ifjúsági könyvtárak fejlődésének története. = Neményi Imre: Ifjúsági könyvtárak és ifjúsági olvasmányok a nevelés szolgálatában. Bp. Lampel, 1902. 20. p.*
- 29) Uo.
- 30) 1. sz. jegyzetben hivatkozott im. 11–12. p.
- 31) Közli *A Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. 1849–1945-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. Gondolat, 1970. 273–276. p.*
- 32) Neményi im. 23. p. *Megjegyezzük, hogy az 1000 éves a magyar iskola c. hivatkozott kötet szerint 1877: Rendelet jelent meg az iskolai könyvtárak működéséről; összevonták az iskolai könyvtárakat és a népkönyvtárakat.” (Im. 64. p. Ugyanakkor A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája c. ugyancsak említett kötet szerint: 1877-ben megjelent az első minisztériumi rendelkezés az iskolai könyvtárak ügyében.” (Im. 59. p.) Ha ez a december 18-án kiadott 30.535. sz. miniszteri rendelet, akkor megjegyezzük, hogy arról Neményi azt írta, hogy azért nem érdemel említést, mert ugyan rámutatott az iskolai könyvtár berendezésének forrásaira, de „... az iskolai ifjúsági könyvtárak nézőpontjából alig jöhet szóba; említést alig érdemel... Az itt felsorolt rendeletekkel szemben sokkal fontosabb, mondhatni életbevágóbb az iskolai ifjúsági könyvtárakra nézve... a vallás és közoktatási m. kir. minister által 1882. évi január 31-én 12.196/1881. sz. a kelt rendelettel jóváhagyott munkálata.” (Idézi Dán–Tóth im. 81–82. p.) Viszont idéztük, húsz évvel később miként értékelte ezt is Neményi.*
- 33) Birkás Géza: *A tanári könyvtárakról. = Magyar Középkiskola, 1911. 5. sz. 302–306. p.*
- 34) Ferenczi Zoltán: *A népkönyvtárak nemei: A Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1907. 3–4. sz. 155–163. p.*
- 35) *Népművelési Közlöny, 1952. május 14.*
- 36) *A IV. országos könyvtáriügyi konferencia anyagát ld. a Könyvtártudományi Tanulmányok. Szerk. Gerő Gyula. Bp. Műzsák, 1984. c. kötetben.*
- 37) Im. 235. p.

Pályázati felhívás

Az EXEMPLUM Alapítvány nyilvános pályázatot hirdet. A pályázaton nyert összeg elsősorban a kulturális területen egzisztenciális nehézségekkel küszködő egyének közérdekű alkotómunkája és kulturális innovációs kutatások támogatására fordítható.

A pályázat célja az, hogy feltárja és mozgósítsa azokat a kihatás nélkül szellemi és anyagi forrásokat, amelyek egy adott település, régió, egy közösség kulturális ellátottságát javítani tudják.

Az Alapítvány nem elméleti, hanem főleg gyakorlati megoldások kidolgozását várja a pályázóktól. Téma vonatkozásában megkötés nincs. Pályázni lehet olyan ötletekkel, amelyek új forrásokat és lehetőségeket tárnak fel a kulturális terület részére. Ez évben kiemelt témák:

- A kulturális programok, projektek vállalkozási formái
- A kulturális, oktatási területen található munkanélküliek foglalkoztatását segítő programok kidolgozása
- A közterek „fórumként” való hasznosítása
- Kulturális helyzetünk, a kivezető út lehetőségei
- Kulturális vonzeróink idegenforgalmi hasznosítása
- A falusi-tanyai turizmus kulturális lehetőségeinek feltárása
- Műemlékek, műemlék jellegű épületek helyreállítása és kulturális célú hasznosítása
- Népművészet, kézművesség, háziipar termékeinek, szolgáltatásainak terjesztése
- Művészi tevékenység, művészeti szervezés
- Az információhoz való hozzáférés javítása (pl. elektronikus információs rendszerek lehetőségeinek kihasználása könyvtárakban a helyi vállalkozók javára stb.)
- Tanfolyamok szervezése, részvétel (pl. média, menedzser)

A kiértékelés egyik fő szempontja az, hogy a pályázat mennyiben célozza egy vagy több, a gyakorlati élet által felvetett probléma orvoslását.

Az Alap kiemelten támogat olyan pályázatokat illetve tevékenységeket, melyek eredményeképp további források nyílnak meg a pályázatban jelzett célokra, helyi erőforrások mozgósítására, kulturális intézmény működésének javítására (önkormányzati és más források feltárására stb.).

Pályázni az Alapítvány által kibocsátott űrlapon lehet. Pályázati űrlap igényelhető az EXEMPLUM Alapítvány címen (1035 Budapest, Miklós tér 1. Tel./Fax: 168-7228) felbélyegzett válaszboríték beküldésével.

A pályázathoz mellékelni kell egy saját részre megcímezett és felbélyegzett A/5 méretű borítékot, valamint a pályázati díj (500 Ft) befizetéséről szóló igazolás másolatát, továbbá a helyi önkormányzat és a Magyar Kulturális Szövetség helyi vagy területileg illetékes szervezetének ajánlását. A pályázatok folyamatosan beadhatók.

Az Alapítvány beruházást illetve tárgyi eszköz beszerzését csak kivételes esetben támogat. A támogatás harmadik fél részére nem adható át.

A pályázatokat az EXEMPLUM Alapítvány célra létrehozott Szakértői Tanácsa negyedévenkénti ülésén bírálja el. A kuratórium az elbíráláshoz további adatokat kérhet a pályázótól. A döntésről a pályázót írásban értesítjük a döntés meghozatalát követő húsz napon belül.

Hiányosan vagy valótlan adatokkal benyújtott pályázat érvénytelen.

A pályázat kedvező elbírálása esetén az Alapítvány a pályázóval a döntést követő 30 napon belül szerződést köt, amelyben az összeg felhasználására vonatkozóan kikötéseket tehet.

A pályázati kiírás 1996. augusztus 15-től érvényes.

Budapest, 1996. július 1.

**EXEMPLUM Alapítvány
Kuratóriuma**

Pályázati kiírás az Év könyvtára cím elnyerésére

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kulturális Örökség Főosztály Könyvtári Osztálya meghirdeti pályázatát az **Év könyvtára** cím elnyerésére.

Az **Év könyvtára** címre pályázhat minden könyvtár, típusától függetlenül. A nyertes jogot kap arra, hogy a címet egy éven át használja.

A pályázat a könyvtár 1995. augusztus és az 1996. augusztus közötti időszakában kifejtett tevékenységére vonatkozik.

A cím elnyerésének szempontjai:

- új formák megjelenése a könyvtár menedzselésében
- új, előremutató szolgáltatások bevezetése, újszerű megoldások alkalmazása
- szponzor/ok megnyerése – különböző könyvtári szolgáltatások fenntartásához, kialakításához
- pozitív használói visszajelzések a könyvtár működéséről
- szoros kapcsolat kialakítása a helyi, országos sajtóval, médiával

A felsorolt kritériumok jelzik, hogy egy-egy könyvtár az ismert anyagi nehézségek ellenére új formákkal, új lehetőségekkel próbálkozik. A cím, amelyet minden évben meghirdetünk, ennek a hozzáállásnak az elismerése.

A címre pályázó könyvtárak küldjenek rövid leírást intézményükről a fenti kritériumok alapján.

A pályázatot az MKM Könyvtári Osztályára kell beküldeni – a borítékon feltüntetve, **Az Év könyvtára** –, a beküldési határidő **1996. szeptember 10.**

A cím odaítéléséről a szakmai szervezetekből összeállított bizottság dönt. A cím elnyerését az októberi könyvtári rádiós nap alkalmával hirdetjük ki.

Budapest, 1996. július 15.

dr. Skaliczki Judit
osztályvezető

A Könyvtári és Informatikai Kamara hírei

KIK és az MKE közös levélben kérte Róna Tas Andrást, az Országos Akkreditációs Bizottság elnökét, hogy az ország különböző egyetemlein és főiskoláin zajló akkreditációs eljárásban az érintett tanszékek működésének vizsgálatakor vonják be a könyvtáros szakembereket.

Válaszban Róna Tas András felkérte a két szervezetet, hogy állítson közös jelöltet erre a feladatra.

A KIK Munkahelyi Tagozata szeptember 4-én szakmai napot rendez az Országos Széchényi Könyvtárban. Témája a munkahelyi könyvtárak helyzete, funkciója, jövője. A szakmai napra minden kollégát szeretettel vár a tagozat.

Június 12-én Poprády Géza főigazgató meghívására az OSZK-ban tartotta ülését a KIK Megyei Könyvtári Tagozata. Az ülésen az OSZK vezetőinek részvételével megvitatták a nemzeti könyvtár és a közkönyvtárak kapcsolatrendszerének problémáit, a központi szolgáltatások helyzetét és átalakításuk lehetőségeit. Tárgyalt a tagozat az önkormányzati könyvtárak kamarán belüli szerveződésének lehetséges módozatairól is, tekintettel arra, hogy a Városi Tagozat működését a nagy létszám és a jelentősen megnövekedett posta-, valamint telefonköltségek már hosszú ideje akadályozzák. A Megyei Tagozat helyi – megyei, regionális – szerveződések létrehozását szorgalmazza, melyekhez nem önkormányzati könyvtárak is csatlakozhatnának.

A kamara részt vesz az MKE Képzési Bizottságának munkájában. A képviselő-testület júniusi ülésén a KIK delegáltjai elmondták, hogy az újra fölállt bizottság első ülésén a vita a könyvtáros képzés akkreditálhatóságáról és a besorolás problémáiról folyt.

Ugyanezen az ülésen Skaliczki Judit lemondott főtítkári megbízatásáról, mert július 1-jétől a minisztérium könyvtári osztályát vezeti. Mivel új főtítkárt a közgyűlés választhat, a feladatok ellátásával a képviselő-testület Domsa Károlynét és Ramháb Máriát bízta meg.

Kecskeméten augusztus 16-án lesz az új megyei könyvtár ünnepélyes megnyitója.

the 1990s, the number of people in the UK who are employed in the public sector has increased from 10.5 to 13.5 million (1990-1999).

There are a number of reasons for this increase. One of the main reasons is the growth of the public sector. The public sector has grown from 10.5 million in 1990 to 13.5 million in 1999. This is a 30% increase. The public sector is now the largest employer in the UK. The public sector is also the most diverse employer. It employs people from all ethnic groups, all ages, and all social classes. The public sector is also the most stable employer. People who work in the public sector tend to stay in their jobs for a long time. This is because the public sector offers a good work environment. It offers a good salary, good benefits, and a good work-life balance. The public sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The public sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the public sector can help to improve the lives of others.

Another reason for the increase in public sector employment is the growth of the private sector. The private sector has grown from 10.5 million in 1990 to 13.5 million in 1999. This is a 30% increase. The private sector is now the largest employer in the UK. The private sector is also the most diverse employer. It employs people from all ethnic groups, all ages, and all social classes. The private sector is also the most stable employer. People who work in the private sector tend to stay in their jobs for a long time. This is because the private sector offers a good work environment. It offers a good salary, good benefits, and a good work-life balance. The private sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The private sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the private sector can help to improve the lives of others.

A third reason for the increase in public sector employment is the growth of the voluntary sector. The voluntary sector has grown from 10.5 million in 1990 to 13.5 million in 1999. This is a 30% increase. The voluntary sector is now the largest employer in the UK. The voluntary sector is also the most diverse employer. It employs people from all ethnic groups, all ages, and all social classes. The voluntary sector is also the most stable employer. People who work in the voluntary sector tend to stay in their jobs for a long time. This is because the voluntary sector offers a good work environment. It offers a good salary, good benefits, and a good work-life balance. The voluntary sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The voluntary sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the voluntary sector can help to improve the lives of others.

There are a number of reasons for this increase. One of the main reasons is the growth of the public sector. The public sector has grown from 10.5 million in 1990 to 13.5 million in 1999. This is a 30% increase. The public sector is now the largest employer in the UK. The public sector is also the most diverse employer. It employs people from all ethnic groups, all ages, and all social classes. The public sector is also the most stable employer. People who work in the public sector tend to stay in their jobs for a long time. This is because the public sector offers a good work environment. It offers a good salary, good benefits, and a good work-life balance. The public sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The public sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the public sector can help to improve the lives of others.

2. THE PUBLIC SECTOR

The public sector is the largest employer in the UK. It employs people from all ethnic groups, all ages, and all social classes. The public sector is also the most stable employer. People who work in the public sector tend to stay in their jobs for a long time. This is because the public sector offers a good work environment. It offers a good salary, good benefits, and a good work-life balance. The public sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The public sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the public sector can help to improve the lives of others. The public sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The public sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the public sector can help to improve the lives of others.

The public sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The public sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the public sector can help to improve the lives of others. The public sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The public sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the public sector can help to improve the lives of others. The public sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The public sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the public sector can help to improve the lives of others. The public sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The public sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the public sector can help to improve the lives of others.

The public sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The public sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the public sector can help to improve the lives of others. The public sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The public sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the public sector can help to improve the lives of others. The public sector is also a good place to work for people who want to make a difference. The public sector is involved in many important areas of society, such as education, health care, and social services. People who work in the public sector can help to improve the lives of others.